

Mester Attila

Katyń „magyar áldozatai” a Rákosi-korszakban (1945–1956)

Németország háborús vereségével Kelet-Európában megszűnt az a politikai tényező, amelynek érdekében állt a katyíni tömegsírok témájának "felszínen tartása". A szovjetek által 1940-ben lengyel tisztak ellen elkövetett – és ma már jól ismert – tömeggyilkosság témáját addigra a háború eseményei egyébként is kiszorították a sajtó és a politika érdeklődésének köréből, ráadásul egyre erősödtek az ügy hitelességével szemben már a háború alatt is megfogalmazott kételyek és tévhitek. Ezen kívül pedig a nyugati szövetségesek szintén igyekeztek eltussolni a tömeggyilkosság kérdését a Szovjetunióval való konfliktusok elkerülése érdekében.¹ A győztes hatalmak egyébként is a tengelyhatalmak háborús bűneinek elszámoltatásával voltak elfoglalva, s ennek során a saját haderőik által elkövetett atrocitások tárgyalását szinte teljes mértékben mellőzték. Mindebben paradox módon a német propagandának is nagy szerepe volt, hiszen az ügyben 1943 áprilisától folytatott szovjetellenes sajtóhadjárat túlságosan is a német propaganda termékeként tüntette fel Katyínt, így az részben éppen azok miatt a német atrocitások és háborús bűnök miatt vált hiteltelenné, amelyek elfedésére a katyíni propaganda-hadjárat hivatott volt.

Hamar bebizonyosodott, hogy a „felszabadulás” a kérdésben Magyarországon is csak a hiteltelenné vált német propaganda szovjetre cserélését eredményezte. Erre rövidesen nem csak a lakosság, de a nyugati közvélemény is rá kellett, hogy döbbenjen. A korábban vatikáni és londoni nagykövetségként is tevékenykedő diplomata, Barcza György a következőképpen fogalmazta meg a háború után kialakult helyzetet: *„A Szovjet kulturális és politikai evolúciójáról táplált hit... teljesen tévesnek bizonyult. Az ázsiai orosz mentalitás és a kommunista ideológia együttvéve betört Európába, és ott a tatár hordák történelemből ismert rabló hadjáratának borzalmait követte el. A világsajtó kezdett felfigyelni a »felszabadítás« e különös módjára, részletes leírások jelentek meg Budapest romjairól és általában a vörös haderő barbár magatartásáról. Szertefoszlott tehát e hírek nyomán – melyek nem csak Magyarországról, de Lengyelországból és a keleti német területekről is jöttek – a szovjet rendszer evolúciójának legendája. A nyugati politikusok kénytelenek voltak megállapítani, hogy a Szovjet*

¹ *Kaiser, Gerd: Katyń. Das Staatsverbrechen - das Staatsgeheimnis. Aufbau Taschenbuch-Verlag, Berlin, 2002. 201.*

*politikája ugyanolyan imperialista, diktatórikus és keleti, mint volt a cároké, szöges ellentéte minden igazi demokráciának, és módszereiben meglepően azonos a német náci ideológia metódusaival.*²

A szovjet fennhatóság alá került országokban, így hazánkban is, innentől fogva értelemszerűen tehát a szovjet érdekek érvényesültek. Ezért aztán nem csoda, ha a katyáni ügyet Magyarországon is a Szovjetunió érdekeit sértő, s ezáltal a „magyar és szovjet nép barátságát” aláásó témává nyilvánították, s mint ilyet, igyekeztek nem csak elfedni, de pusztá említését is büntetni. A háború után tehát Magyarországon is ugyanolyan helyzet alakult ki, mint a többi szovjet uralom alá került országban: a szovjet hatóságok itt is megtettek mindent, hogy a katyáni eset többé ne kerüljön napvilágra, illetve megpróbálták elfogadtatni a saját, német bűnösséget hangoztató véleményüket. Ennek érdekében nemcsak a német propagandát bármilyen módon támogató személyeket gyűjtötték össze és ítélték el, de a közvéleményre is ugyanúgy nyomást gyakoroltak – Katyń Magyarországon is tabutémává vált. Ahogy véget ért a háború, hazánkban is kezdetét vette a háborús bűnösök, illetve a szovjetek által háborús bűnösnek tekintett személyek felelősségre vonása. Ennek során a katyáni ügy is több esetben a vádpontok közt szerepelt, még ha néhány esetben szinte említést sem érdemlő súlylyal.

Aki vélt vagy valós bűnössége tudatában idejében nyugatra tudott menekülni, afőlött távollétében mondtak ítéletet, aki viszont maradt, annak szembe kellett néznie a szovjetbarát államhatalom haragjával. Ez a hatalom pedig mindenkire lesújtott, aki a háború idején – ha csak jelentéktelen mértékben is – kapcsolatba került a lengyel tisztek lemészárlásának ügyével. A magyar holokauszt három főbűnöséként számon tartott Jaross Andor belügyminiszter és két államtitkára, Endre László és Baky László népbírósi tárgyalásán például, melyet 1945. december 17-től 1946. január 7-ig tartottak a Zeneakadémia nagytermében, a „szovjetellenes” katyáni propagandában való részvétel szintén a vád részét képezte. Amint az a Jaross Andor részére kirendelt védőügyvéd, ifj. Vass István által a tizenkettedik tárgyalási napon, 1946. január 3-án előadott védőbeszédéből kiderül, Jaross számtalan súlyos vádpont mellett negyedik vádpontként azzal is gyanúsították, hogy saját intézkedése révén került bemutatásra Magyarországon a „Katyni erdőben” című 1943-as propagandafilm. Habár a kirendelt védőügyvéd a következőt állapította meg: „a *Katyni erdőben* című film bemutatása a vádlott saját intézkedésének nem ismerhető el és ez a főtárgyaláson bizonyítva nem lett”, Jaross Andort egyéb bűnei miatt a népbírósi mégis golyó általi halálra ítélte, melyet 1946. április 11-én végre is hajtottak.³ A budapesti népügyészség

² Barcza György: Diplomata-emlékeim 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból. II. Európa Kiadó - História, Budapest, 1994. 152.

³ Karsai László – Molnár Judit (szerk.): *Az Endre-Baky-Jaross per.* Cserépfalvi, Budapest, 1994. 431.

1945. november 1-én kelt vádirata pedig Imrédy Bélát vonta felelősségre az Egyedül Vagyunk című folyóiratban megjelent cikkeiért, melyekben szintén szerepelt Katyń témája (9. 1943. V. „Katyni sírvers”, 10. 1943. XI. „A tarkónlövés – Katyńról, 4 képpel”). Mindezek „ártalmasságát” pedig a következőkkel indokolta a szöveg: „*Vádlott mindezen cselekményei alkalmasak voltak arra, hogy az országot a háborúba lépés illetve a háború fokozottabb mértékben való folytatása érdekében jelentős mértékben befolyásolják és a közfelfogást az országra káros irányba tereljék.*”⁴ Nem mindenkit ítétek el azonban nyilvános keretek közt. Azok, akik valami oknál fogva közelebből, részleteiben is ismerhették az ügyet, például mert tevékenyen részt vettek a katyńi német propagandában vagy éppen kapcsolatban álltak a lengyel ellenállással és hírszerzéssel, azokra az NKVD egységei vadásztak. Ezek pedig nem arról voltak híresek, hogy a kezük közé került áldozataikat bármiféle tárgyalás vagy ítélelhirdetés után részesítenék büntetésben.

A szovjet speciális egységek tehát – a megszállás részeként – Magyarországon is igyekeztek a Vörös Hadsereg által elfoglalt területeken felkutatni és megszerezni az általuk „kínosnak” tartott katyńi dokumentumokat és a német propaganda „kiszolgálóit”. Hasonló alakulatokat széles körben alkalmazott a Szovjetunió. Berlin ostroma kapcsán például L. A. Bezimenszkij „Hitler halála” című könyvében a következőket írja feladatukról: „*a felderítők és kémelhárítók felkészültek arra, hogy speciális feladatokat kell majd végrehajtaniuk: fontos dokumentumokat kell megszerezniük... ártalmatlanná kell tenniük ellenséges ügynököket.*”⁵ A magyarországi lengyel emigráció értesüléseit ismerve nem csoda, ha a szovjet hírszerzők úgy gondolták, Magyarországon is van mit megszerezni és van kit elfogni. A lengyel ellenállás hírszerzői ugyanis ott voltak 1943-ban a katyńi sírok feltárásánál is és az ott szerzett információkat Londonba továbbították – ennek a legegyszerűbb útja pedig Magyarországon keresztül vezetett.⁶ Számos anyag jutott el így Magyarországról Svájcba, vagy a Vatikánba, ebben több önzetlen magyar (pl. Varga Béla) mellett még semleges országok követségei (pl. a svéd követség⁷) is a lengyelek segítségére voltak.

⁴ Sipos Péter – Sipos András (szerk.): *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Osiris – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 1999. 133.

⁵ Idézi: *Gazsi József: Akit Mózesként tiszteltek. Feltevések egy politikai krimi háttéréhez, avagy töprengés Raoul Wallenberg balsorsáról*. (Wallenberg-füzetek II.) Raoul Wallenberg Alapítvány, Budapest, 1995. 27.

⁶ A lengyel futárok magyarországi tevékenységéről bővebben lásd: *Tadeusz Olszański* (szerk.): *Barátok a bajban. Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985.

⁷ Bővebben lásd: *id. Antall József: Menekültek menedéke. Emlékek és iratok*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 1997.

A különböző csatornákból begyűjtött, de még nem továbbított anyagokat a lengyel emigráció a Magyar Általános Hitelbank budapesti pánccélszekrényében helyezte el. 1944. március 19-én a Gestapo ugyan elfogta a magyarországi lengyel kémszolgálatot irányító Edmund „Fietz” Fietowiczot és a lakásán talált kulccsal a Hitelbank széfjét is fel tudták nyitni, a benne talált iratokat azonban nem vitték el, hiszen ezek nem a németekre nézve jelentettek terhelő bizonyítékot.⁸ A széfet másodjára 1945 januárjában nyitották fel illetéktelen kezek, s ennek már súlyos következményei voltak – az iratok ezúttal ugyanis már szovjet kézre kerültek. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai tagjai a Hitelbank igazgatóinak jelentése alapján a következőképpen számoltak be az esetről: „1945. január 20-án az orosz tisztek egy csoportja kereste fel intézetünket. Felnyitottak... minden széfet és pánccéltermet. Elvittek 113 millió pengő készpénzt, továbbá mintegy 800 bőröndöt és dobozt, melyeket ügyfeleink helyeztek nálunk letétbe, és kiürítettek 1400 értékmegőrző rekeszt is.”⁹ Ezek egyikében a szovjetek számára oly értékes katyni dokumentumokat is megtaláltak – benne többek közt terhelő bizonyítékokkal, nevekkal és címekkel. A korábban említett Varga Béla, a nemzetgyűlés akkori elnöke évtizedekkel később így öntötte szavakba a számára is lebukást jelentő eseményt: „Amikor a németek feladták Pestet, ... a pánccélszekrény az oroszok kezére jutott. Nem sokat teketóriáztak, felrobbantották, s ami kiömlött belőle, összeszedték. Közte a Katyn-i (sic!) dokumentumokat is, amit már nem tudtunk Londonba küldeni. Így derült ki az én szerepem is.”¹⁰ A szovjet hatóságok minden jel szerint nagyon gyorsan áttanulmányozták és kiértékeltek a pánccélszekrényben talált iratokat, az ügygel kapcsolatban érintett és a dokumentumokban szereplő személyek ugyanis kezdtek „eltűnedezni” – kezdetét vette az embervadászat.

Ismeretes, hogy a zsidómentő Raoul Wallenberg, a svéd követség munkatársa is szovjet fogságba került, majd a Szovjetunióban halt meg ismeretlen körülmények közt.¹¹ A svéd diplomatát 1945. január 19-én¹² Rákosszentmihályon tartóztatták le váratlanul, s mai ismereteink alapján nagyon valószínű, hogy ebben (ha nem is egyedüli okként) közrejátszhattak a felnyitott pánccélszekrényben talált iratok is. Józsa Béla szavait idézve: „Wallenberg eltűnését a legújabb kutatások a Katyn-i (sic!) erdőben elkövetett szovjet tömeggyilkossággal, a mintegy 14.000 lengyel tiszt barbár lemészárlásával hozzák kapcsolatba. 1944 novemberében ugyanis lengyel emigránsok Wallenbergnek adták át megőrzésre a Katyn-i vé-

⁸ Gazi: Akit Mózesként tiszteltek. 30.

⁹ uo. 28.

¹⁰ uo. 30.

¹¹ Életéről bővebben lásd: Jangfeldt, Bengt: *Raoul Wallenberg élete*. Park Könyvkiadó, Budapest, 2014.

¹² A Wallenberg Emlékbizottság honlapja szerint 1945. január 17-én:
<http://www.wallenberg.hu/>

rengzéssel kapcsolatos titkos lengyel iratokat. Wallenberg tehát minden bizonynyal túl sokat tudott erről a sötét ügyről és valószínűleg ezért kellett őt elhallgattatni, s vele együtt mindazokat, akiknek Wallenberg beszélhetett, esetleg dokumentumokat mutathatott ezzel kapcsolatban.”¹³ Wallenberg eltűnésének ezt a teóriáját támasztja alá az is, hogy ugyanaznap fogták el, mint az ügyvel kapcsolatban szintén gyanúsított (és a fellelt iratokban szintén nevesített) Varga Bélát.¹⁴

Az elfogottak számára nem sok remény nyílt a túlélésre, hiszen a Szovjetunióknak mindennél fontosabb volt, hogy ne maradjon tanúja az NKVD tömeggyilkosságának – és egyébként is jóval kevesebbet is ítéltek már el embereket, akár ártatlanul is. A Wallenberggel együtt elfogott Vargát is halálra ítélték, ám egy szerencsés fordulat révén mégis sikerült megmenekülnie: kihallgatásakor egy magyar származású orosz ezredes tolmácsolt, aki a foglyot megsajnálva a következő életmentőnek bizonyult tanácsot adta: „Csak az a fontos, hogy ha Katyńról kérdezik, semmit sem tud.”¹⁵ Azt pedig, hogy mi várt a foglyokra, s így valószínűleg az elfogott Wallenbergre is, szintén Varga Béla visszaemlékezéséből tudjuk, akinek szovjet egyenruhát viselő jótévője a következőket is odasúgta: „Az első frontvonalnak parancsa volt Sztálintól, hogy mindenkit, aki valamiképpen összeköttetésbe került Katyńnal, likvidálni kell!”¹⁶

A „páncélszekerény áldozatai” közül azonban nem volt mindenki ilyen szerencsés. Az ellenállásban fontos szerepet játszó Mikó Zoltán századost, aki szintén jól ismerte a katyíni vizsgálat anyagait és azok elrejtésében is részt vett, január végén szintén elhurcolták a szovjetek. Vele együtt letartóztatott segédtisztje, Bondor Vilmos számára sem volt kétséges letartóztatásuk oka, ami egy későbbi interjújából is kiderül: „Mikó Zoltán kapcsolatban állott Wallenberggel, akinek révén az 1940-es, a szovjetek által elkövetett tömeggyilkosság Katyńnal kapcsolatos dokumentumai biztonságba kerültek. Egy nemzetközi intrika áldozatai letünk, Mikó az életével fizetett ezért.”¹⁷ Míg Mikót (nem a katyíni ügygel összefüggésben) kikényszerített vallomása alapján halálra ítélték és kivégezték, segédtisztjét „csupán” 25 év börtönre ítélték, ahonnan majd csak 1955-ben szabadulhatott. A svéd diplomata „eltűnésének” okaival kapcsolatban szintén árulkodó jel, hogy kihallgatói többször is arról faggatták, hogy mit tud Wallenbergről és a „dokumentumokról”.¹⁸ Bondor visszaemlékezésében a következőképpen össze-

¹³ Józsa Béla: *Egyetemisták az ostromgyűrűben: a Magyar Királyi I. Honvéd Egyetemi Rohamzászlóalj története 1944. októberről 1945. február 14-ig. Történelmi Hagyomány-őrző és Hadisírgondozó Alapítvány, 1999. 90.*

¹⁴ *Gazsi*: Akit Mózesként tiszteltek. 30.

¹⁵ *uo.* 31.

¹⁶ *uo.* 31.

¹⁷ *Schubert Katalin*: Szembenézni a történelemmel. Katonasorsok. Kornétás Kiadó, Budapest, 1997. 13–14.

¹⁸ *Ungváry Krisztián*: Budapest ostroma. Corvina Kiadó, Budapest, 1998. 271.

gezte a Hitelbank széfjében talált iratok alapján letartóztatottak tragédiáját: „*El kellett tehát tüntetni a nyomokat. Wallenberg és a lengyelek már fogva voltak. Sőt, a végén Mikó is. Így az egyéb terhelő adatok kihangsúlyozásával elkendőzték az igazságot. Kikényszerítettek belőle egy olyan tanúvallomást, ami halálos ítéletet von maga után, és ezzel be is fejezték az ügyet. ... Mikó hamar rádöbbsent, hogy mire megy a játék, és már a bírósági tárgyalás előtt is sejtette, hogy ügyünk tragikusra fordult. Már akkor rájött, hogy mind a ketten Katyń áldozatai vagyunk.*”¹⁹

Ne felejtjük el azonban, hogy – amint arra Ungváry Krisztián is rámutatott – a betegesen gyanakvó szovjet kémelhárítás szemében mind Wallenberg, mind Varga, mind Mikó, mind pedig Bondor bűnösnek számított, mivel más országok kémszervezeteivel álltak kapcsolatban. Wallenberg ugyanis az amerikai Háborús Menekültügyi Hivatal (WRB) megbízásából került Budapestre, ami azt is feltételezte, hogy kapcsolatban állhatott az amerikai titkosszolgálattal, Bondor és Mikó a nyilas Fővezérség Különleges (szabotázssal és hírszerzéssel foglalkozó) csoportját vezette,²⁰ Varga Béla pedig külföldi útjai során csempészett dokumentumokat Svájcba, a lengyel földalatti szervezetek kérésére. Habár nagy valószínűséggel mindannyian a katyíni dokumentumok áldozatai, abból a szempontból legalábbis mindenképpen, hogy ezek nyomán kerültek szovjet kézre, már csak az ellenállással fenntartott kapcsolataik révén is valószínűsíthetően előbb-utóbb a szovjet hatóságok „célkeresztjébe” kerültek volna.

A tömeggyilkossággal kapcsolatos „leszámolások” azonban nem értek véget a háború alatt az ügyel kapcsolatba került személyek elleni fellépésekkel. Miután azok, akiket a hatalom el tudott fogni és meg tudott büntetni az ügyel kapcsolatban, elnyerték a Szovjetunió által elvárt büntetésüket, Katyń témáját igyekeztek a szőnyeg alá söpörni és tabutémává tenni. Innentől kezdve pedig azok nézhetek szembe az államhatalom haragjával, akik ezt a mesterségesen létrehozott és fenntartani próbált „csendet” akarva vagy akaratlanul megtörték. A pártállami diktatúra kiépülésével párhuzamosan egyre nagyobb mértékűt öltött a rendszer „ellenségeinek” üldözése, mely során már nemcsak az MDP-t vagy a Szovjetuniót nyíltan bírálók, nemcsak a „fasiszta” rendszert korábban kiszolgálók, de azok is a hírhedt államvédelmi hatóság²¹ célkeresztjébe kerültek, akikről kiderült, vagy akikről gyanítani lehetett, hogy véleményük nem egyezik pontosan a párt által kívánatosnak tartottal. Ilyen körülmények közt Katyń, melynek

¹⁹ *Bondor Vilmos: A Mikó-rejtély. Mikó Zoltán és Raoul Wallenberg kapcsolata a magyar ellenállásban 1944–1945.* Püski Kiadó, Budapest, 1995. 179.

²⁰ *Ungváry: Budapest ostroma.* 272.

²¹ Az 1945–46 közt PRO (Politikai Rendészeti Osztály), 1946–48 közt ÁVO (Államvédelmi Osztály), majd 1948 és 1956 közt ÁVH (Államvédelmi Hatóság) néven működő hírhedt államvédelmi szervezet tevékenységéről és történetéről bővebben lásd: *Müller Rolf: Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban.* Jaffa Kiadó, Budapest, 2012.

emléke továbbra is elevenen élt sokakban, inkább csak „négy szemközt” volt megemlíthető, de számos helyzetben ez is veszélyes próbálkozás volt. Megdöbentő módon mégis akadt olyan eset, amikor a Szovjetunió bűnössége nem négy szemközt elszuttogott félmondatokban, hanem a nyomtatott sajtóban jelent meg. 1946-ban a hajdúböszörményi Kálmán Sándor (1901–1982) református lelkész a helyi újságban ugyanis „A katyni erdő titka” címmel adott be közlésre egy leleplező cikket, melyben nemcsak a Szovjetunió bűnösségére mutatott rá egyértelműen, de azt is közölte, hogy információit a visszavonuló német csapatok egyik őrnagyától szerezte. Az igen erős igazságérzetéről és bátorságáról is ismert tiszteletes vakmerősége azzal is magyarázható, hogy valószínűleg naiv módon bízott az 1946-ban még látszatra létező sajtószabadságban. A felelőségre vonást mindenestre nem kerülhette el. A cikk tartalmát egy besúgó (állítólag szintén egyházi személy) azonnal jelentette az állambiztonság felé, az újság teljes lapszámát bezúzták, a tiszteletest pedig a városi ÁVO-hoz hívták be „elbeszélgetésre”. Szerencséjének és városi elismertségének is köszönhető, hogy nem esett bántódása, csupán írását elé téve kérdőre vonták, majd két nap múlva haza is engedték. A zsarolásoknak és politikai nyomásnak nem engedő Kálmán Sándort végül 1953 novemberében felfüggesztették lelkészi hivatalából, majd 1954-ben családjával együtt Dunaszentbenedekre deportálták, hogy az ottani gyülekezetet vezesse tovább.²²

A magyar kommunista diktatúra börtönei, internáló- és munkatáborai a fogvatartottakban sokszor nemcsak utólag idézték fel a Szovjetunió által elkövetett tömegmészárlások képét. Az 1945-ös budai kitörési kísérletben magyar honvédeként részt vevő Erdey Sándor 1945 és 1953 közt különböző börtönök és internálótáborok mellett megjárta a recski és a kistarcsai kényszermunka-táborokat is. Az 1967-ben Németországba szökött Erdey „A recski tábor rabjai” címmel 1984-ben Münchenben megjelent munkájában (melyet Magyarországon Nagy Jenő gondozásában szamizdat formájában is kiadtak 1985-ben) egy érdekes történetet olvashatunk, mely azt bizonyítja, hogy Katyn rémképe közel egy évtizeddel később is valós veszélyként bukkanhatott fel a „rendszer ellenségei” szemében. A háború alatt kialakult úgynevezett „Katyn-szindróma” egyfajta késői jelentkezéseként is értékelhetjük, amikor a recski tábor rabjai szabadulásuk előtt egy frissen ásott vízvezető gödörre hitték azt, hogy saját, előre kiásott tömegsírjukat látják: „*Elkeseredésünk és kétségbeesésünk példátlan volt, ha nem is mindannyian, de sokan felkészültek a halálra. Elképzelésünk szerint a Katyn-i (sic!) tömegsír itt fog megisméltódni, a szovjet elvtársaknak ebben már alapos gyakorlatuk van, a »jó példát« csak át kell venni tőlük. Ez a tapasztalatcsere.*”²³

²² A szerző Kálmán Sándor fiával, Kálmán Péterrel való beszélgetése alapján, (2014. 09. 29.)

²³ Erdey Sándor: A recski tábor rabjai. Püski Kiadó, Budapest, 2000. 271.

Több dokumentum utal azonban arra is, hogy még a börtönök és munkatáborok foglyainak is nagyon oda kellett figyelniük arra, hogy mit és kivel beszélnek meg. Könnyen súlyosbíthatták ugyanis annak a büntetését, aki a sorstársnak vélt (ám néha valójában spicliként jelen lévő) rabtársak előtt a Szovjetunió katyŇni rémtettét emlegette. Hasonlóan járt Vidács László egykori próbacsendőr tizedes is, akiről egy cellatársa készített besúgói jelentést 1950. december 14-én. Az ÁVH fogságában lévő vádlott „bűneiről” készült beszámoló a következőket tartalmazza: „Vidács László volt próbacsendőr tiz. (1920., [anyja neve:] Dobos Luca) arról beszélt a körletében, hogy amikor hadifogságba került azután kivitték őt Moszkvától 180 km-re egy erdőbe, ahol rengeteg rohamsisakot látott. Majd azzal folytatta tovább a beszélgetést, hogy a szovjet lakosságtól úgy értesült, hogy azon a helyen a szovjet katonák 5000 volt lengyel tisztet végeztek ki tarkó lövéssel...”²⁴ Az érdekes vallomás alapján úgy tűnik, a Vörös Hadsereg fogságába esett Vidács László a katyŇni erdőben járhatott (bár a rohamsisakok ezt kérdésessé teszik), méghozzá szovjet parancsra, de ennek részletesebb körülményeiről és legfőbbképpen okairól semmi többet nem tudunk.

Sokkal rosszabb következményei lettek annak a beszélgetésnek, melyet az 1956-os forradalom leverése után börtönbe került Fekete Pál folytatott cellatársával. A kínvallatások által is meggyötört társaság tagjai éppen jövődi sorsukat latolgatták, amikor hamarosan KatyŇra terelődött a szó. Arra azonban nem számítottak, hogy beszélgetésüket az örök is hallgatják: „Egyik este, zárás után a történelem tanár megrendítő dolgokat mondott: 1956. november negyedikének hajnalát Budapesten éltem át. ... A Boráros téren volt egy hatalmas meszes gödör, a környékről odahordták a holttesteket. Tudjátok, mi jutott eszembe erről a gödörről, kérdezte az idős férfi és révülten maga elé nézett. Rövid csönd következett. Valamennyien őt néztük, s ő tagoltan kiejtette az iszonyattal teli szót: KATYŇ! Később még hozzátette: Lehet, hogy ránk is KatyŇ vár. ... Meszesgödör, hullák. Ezek után nem lehetett mást mondani csak azt: KatyŇ! Pillanatok alatt ismét gyermek lettem, s magam előtt láttam a pataki könyvesboltot, a »Magyar Futár« kinagyított képeit. Hallottam Orbán tanár úr szavait: »Aki nem hajol meg előttük, azt megölik!« Még sokáig KatyŇről beszélgettünk. Mindenki elmondta, amit róla és vele kapcsolatban tudott. Hogy a németekre fogták a rémtett elkövetését, holott Sztálin parancsára szovjet kivégző osztag követte el a tömeggyilkosságot. A végrehajtókat ezután összeszedték és Minszk közelében agyonlőtték, hogy a büntettnék ne maradjon életben egyetlen szemtanúja sem. Ki tudja hány KatyŇ van szerte a világban ártatlan áldozatokkal, amiről nem tud a világ, vagy ha tud, cinikusan hallgat róla. Soha embert eszme úgy le nem aljasított, mint a XX. századi fasizmus és kommunizmus – folytatta fejtegetéseit a megtört ta-

²⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára 3.1.9. V-68969, Varga Sándor dosz-sziéja

nár.”²⁵ Hamarosan azonban a cellába léptek az őket kihallgató örök és a fogház ügyésze, Dobos Ferenc vezetésével kegyetlenül végigverték a társaságot, nem leplezve a kommunizmus valódi gonoszságát. „Előkerültek a gumibotok, és az ügyész vezetésével verni kezdtek bennünket. ... Dr. Dobos Ferenc fejemet verve kérdezte: Kik csinálták Katyínt? A kommunisták? A szovjetek? Sztálin? Mi?!! Megkapják, amit kerestek. Lesz Katyí! Lesz tömegsír itt helyben, Magyarországon, maguk fognak benne elrohadni. Nem ússzák meg. Garantálom, megdöglenek mind.”²⁶ Fekete Pált ezután a szegedi Csillagbörtön sötét cellájába vitték, ahol még mindig élénken fel tudta idézni emlékezetében a német propaganda által közölt szörnyű képeket: „A sötétben egyre Katyíra gondoltam. Láttam a feltárt tömegsírt, úgy, mint valamikor gyermekkoromban a pataki Kollégium melletti könyvesbolt kirakatában. Mindent elkövethetnek velem és azokkal a tízezrekkel, akiket a rácsok mögött tartanak. Még olyasmit is, hogy tízszer meg kell halni egyetlen végleges halálért. Ezeket gondoltam és képtelen voltam megszabadulni a katyíni tömegsír képétől. Megtapogattam a csuklóimat, amelyeken már volt bilincs, lánc, de amelyeket még nem hurkoltak torokfojtó szorítással a nyakamhoz. Ez még hátra van? Ki tudja? Hosszú még az út, sok még a stáció. Néhányszor még le kell rogni, míg felér az ember a Golgotára, ahol Thanatosz vár vörös csillaggal a homlokán.”²⁷ Akkor, 1957 októberében a verésen kívül húsz nap szigorítottat kapott Katyíni emlékéért. „Sötét cella, betonfekhely, egyik nap egy csajka víz, másik nap egy darab égett, száraz kenyér. Akkoriban ez volt a végleges elszámolásig megelőlegezett komenció. Ez járt annak, aki lopva, lelke mélyén igazságot mert szolgáltatni annak a 14 ezer lengyel mártírnak, akik fölött ma is zöldellenek a fenyők, mint máshol, szerte a sok borzalmat megért orosz földön.”²⁸

Fontos azonban megemlíteni, hogy a magyar közvéleményből mindezek ellenére is, még sokáig nem kopott ki a Szovjetunió katyíni tömeggyilkosságának emléke – még annak ellenére sem, hogy a magyar kommunisták lengyel elvtársaikkal ellentétben nem magyarázkodtak, hanem „nemes egyszerűséggel” megpróbálták elhallgatni az egész ügyet. A visszaemlékezésekből ráadásul az is kiderül, hogy a Katyínt nem csak a gyűlölt Szovjetunióval szembeni ellenérzések és a német propaganda által kiváltott sokkhatás tartotta továbbra is a közemlékezetben. Kálmán Sándor tiszteletes cikke és Fekete Pál „14000 lengyel mártírról” tett kijelentése ugyanis mind arra utalnak, hogy a katyíni ügy megemlézése sokak számára a lengyelek melletti szolidaritás kifejezésének eszközeként is szolgált – még akkor is, ha tudták, ezért igen komoly büntetésre számíthatnak.

²⁵ Fejér Dénes - Vasvári Vilmos: Szabadságharcunk a bolsevizmus ellen. Millenniumi számadás I. Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, Budapest, 2002. 432.

²⁶ uo. 433.

²⁷ uo. 434.

²⁸ uo. 434-435.